

ורש"י מוסיף ומחדש שההשגחה העליונה היא לא רק על עצם וגוף המאורע, אלא גם על האופן שבו יקרה, מקומו ("שדה") וזמנו ("לילה").

וכמאמר הבעל שם טוב, שלא רק עצם המעבר ממקום למקום של עלה נידף הוא בהשגחה פרטית, אלא גם האופן שבו הדבר מתבצע (אם ברגלי אדם ובהמה, או באמצעות רוח סערה וכיוצא בזה).

נג, ה

כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו והדלת מעוזב לו עזב תעזב עמו וחדלת מעזוב לו: בתמי'.

וחדלת, עזוב תעזוב עמו: ...ומדרשו כך דרשו רבותינו, כי תראה וחדלת, פעמים שאתה חודל ופעמים שאתה עוזר. הא כילד, זקן ואינו לפי כבודו, וחדלת, או נהמת נכרי ומשאו של ישראל, וחדלת.

צריך ביאור:

א. מדוע מאריך "ומדרשו כך דרשו רבותינו", ולא אמר בקצרה "ומדרשו".

ב. במכילתא נאמר "חמורו של גוי ומשאו של ישראל, וחדלת מעזוב לו, הי' (כהן) בין הקברות, אל יטמא". וקשה: (א) מדוע משמיט רש"י "הי' בין הקברות". (ב) מדוע מביא כאן "זקן ואינו לפי כבודו" (שהובא בספרי ובש"ס ב"מ ל, א) על פסוק אחר - (תצא כב, א) "לא תראה את שור אחיך גוי נדחים והתעלמת מהם גוי". (ג) במכילתא הדוגמא הראשונה היא "חמורו של גוי ומשאו של ישראל", ואילו רש"י מביא זה בתור דוגמא שני'.

ג. המלים "ופעמים שאתה עוזר" מיותרות לכאורה, דמאי קא משמע לן. ואין לומר שבא לרבות מקום שהי' אפשר לטעות שגם שם "וחדלת" (כמו במכילתא - "חמורו של ישראל ומשאו של נכרי, עזוב תעזוב עמו"), שהרי רש"י אינו מביא שום דוגמא לכך.

ד. מדוע מביא בכלל דוגמאות לדבר (והרי על הפסוק "והתעלמת מהם" כותב "ורבותינו אמרו פעמים שאתה מתעלם וכו'", ללא דוגמאות).

ה. כיצד ניתן ללמוד שני היתרים ("זקן ואינו לפי כבודו", "בהמת נכרי"), מיתור לשון אחד ("וחדלת").

והביאור:

בפסוקנו קשה (בעיקר): מדוע הוצרכה התורה להזהיר "וחדלת מעזוב לו" (בתמי')? ואין לומר שזהו משום שמדובר ב"חמור שונאך", שהרי גם בפסוק

הקודם נאמר "כי תפגע שור אוֹיֵבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו", ושם אין הכתוב מזהיר "וחדלת מלהשיב לו" (וכיוצא בזה)?

לכן מפרש רש"י, שיש ללמוד מכך הלכה מסויימת השייכת רק בפסוקנו, לא בפסוק הקודם. והיא: "בהמת נכרי ומשאו של ישראל, וחדלת". ולכן הוצרך רש"י להביא דוגמא לכך, כדי לבאר את הקשר לפסוק שלנו דוקא, כי בפסוק הקודם, לגבי השבת אבידה, פשוט שאסור להתעלם ממשאו של ישראל, אפילו אם הוא על בהמתו של נכרי.

אלא שדרש זה רחוק מפשוטו של מקרא (דלא כשאר המדרשות שרש"י מביא, שהם קרובים לפשט), שלכן מאריך רש"י ומדגיש "ומדרשו - כך כתבו רבותינו", ואינו מביאו כפירוש נוסף בכתוב, אלא כהמשך והשלמה לפירוש הפשוט. והיינו, שעל ידי "מדרשו" מתורצת הקושי' האמורה - מדוע מזהירה התורה דוקא לגבי ענין זה "וחדלת מעזוב לו": מכיון ש"פעמים שאתה חודל", יש מקום לחשש שהאדם יורה היתר לעצמו ויקל בכללות חיוב זה.

ולכן מפרש רש"י את שתי הדוגמאות - שמהן רואים ש"פעמים שאתה חודל" הוא ענין כללי, כדלהלן, שלכן ישנו החשש הנ"ל:

זקן ואינו לפי כבודו - חיוב הפריקה נדחה אפילו מפני כבוד הבריות. בהמת נכרי ומשאו של ישראל - גדר החיוב אינו מחמת צער בעלי חיים.

וזהו שרש"י מקדים "פעמים שאתה חודל ופעמים שאתה עוזר", להבהיר שההיתר של "וחדלת" אינו במקרים חריגים בלבד, אלא חיוב הפריקה מצומצם ומוגבל מתחילתו; כאילו הפטור ("חודל") והחיוב ("עוזר") מחולקים ל"פעמים" בשוה.

ומטעם זה מקדים רש"י את הדוגמא של "זקן ואינו לפי כבודו", כי זוהי הסיבה העיקרית לטעות והוראת היתר הנ"ל.

ומשמיט "הי' בין הקברות", כי מדוגמא זו אין מקום ללמוד שום קולא בחיוב פריקה, כי (א) זהו מקרה בלתי רגיל לגמרי, (ב) סיבת הפטור אינה אלא חומר טומאת כהן.

ומה שרש"י מביא שני היתרים מיתור אחד ("וחדלת") - יש לומר שבדרך הפשט "זקן ואינו לפי כבודו" נלמד מסברא: כיון שבשלו לא הי' פורק, אינו מחוייב בשל חבירו (ויש להאריך בזה).

יינה של תורה

ידוע פירוש הבעל שם טוב על הפסוק שלנו:

כי תראה חמור - כשתסתכל בחומר שלך, שהוא הגוף. שונאך - תראה שהוא שונא את הנשמה. רובץ תחת משאו - והוא מתעצל בלימוד התורה וקיום המצוות.

וחדלת מעזוב לו - שמא תאמר שיש לשבור את הגוף בתעניות וסיגופים. עזוב תעזוב עמו - יש לעבוד עם הגוף, לבררו ולזככו.

ושתי הדוגמאות שברש"י מכוונות כנגד שני סוגי תענית מותרים - תענית של תשובה ותענית של מירוק הנפש (ראה אגרת התשובה ספ"א ורפ"ב).

בהמת נכרי ומשאו של ישראל - מכוון כנגד תענית של תשובה. "בהמת נכרי" - בשעה שאדם נכשל בחטא נכנסים גופו ונפשו הבהמית תחת ממשלת הקליפה. אבל גם אז הרי "משאו", המשא שעליו, היא "של ישראל", כי אפילו פושעי ישראל מלאים מצוות כרמון. ומה גם ש"גם בשעת החטא היתה (הנפש האלקית) כאמנה אתו יתברך" (תניא ספכ"ד).

זקן ואינו לפי כבודו - מכוון כנגד תענית של מירוק הנפש, האפשרית גם באדם המסור ונתון לענינים עדינים ורוחניים ("זקן" שקנה חכמה), וכתוצאה מכך אינו עוסק כל כך בעבודה של בירור וזיכוך הגוף ("אינו לפי כבודו"), שאז יתכן שגופו נשאר במדה מסויימת חומרי וגס, דבר המשפיע גם על הנפש, ובמילא עליו להתענות כדי למרק גופו ונפשו.

ורש"י משמיט "הי' בין הקברות" (ראה לעיל), כי המשמעות הפנימית של הלכה זו היא שעל ידי החטא יורדים הגוף ונפש הבהמית למקום המיתה והטומאה, אבל ה"כהן" (נפש האלקית), ש"גם בשעת החטא היתה כאמנה אתו יתברך", אינו יורד לשם. ולכן אין רש"י מביא דוגמא זו, כי אפילו גוף יהודי לא יתכן שיהי' "בין הקברות" באמת. שהרי גם גופו של יהודי הוא מציאות נצחית שלא שייכת בו מיתה והפסד מוחלט; תתכן בו רק ירידה ארעית לרשות הקליפה, אך לא שינוי מהותי.

כי תראה חמור שונאך וגו': הרי כי משמש כלשון דלמא

וחדלת מעזוב לו: בתמי'.

עזוב תעזוב עמו: עזיבה זו לשון עזרה

נראה שאין כאן שלושה דיבורים שונים אלא הכל דיבור אחד. וכן מוכח גם מהמשך לשון רש"י: "כיוצא בו כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני וגו', שמא תאמר כן, בתמי', לא תירא מהם".

וחדלת מעזוב לו: בתמי'.

עזוב תעזוב עמו: עזיבה זו לשון עזרה... כיוצא בו כי תאמר כלבבך (עקב ז, יז) ... בתמי'

לפני שרש"י מביא דוגמא ללשון "בתמי'" (מן הפסוק "כי תאמר בלבבך") מקדים הוא ומפרש ש"עזיבה זו לשון עזרה". וטעמו: רק בגלל שעזיבה זו "לשון

[מקור: תלמוד]

עזרה" היא מוכרחים לפרש "וחדלת מעזוב לו" - "בתמי" (מה שאין כן אם נפרשה ככרוב המקומות בתורה).

[מקור: תלמוד]

שם: ופעמים שאתה עוזר

במכילתא נאמר "ופעמים שאתה עוזב" (על משקל לשון הכתוב), ואילו רש"י משנה וכותב "עוזר", בהתאם לתחילת פירושו - "עזיבה זו לשון עזרה".

נג, יב

ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמריך וינפש בן אמתך והגר

וביום השביעי תשבות: אף בשנה השנייה לא תעקר שנת נראשית ממקומה, שלא תחמר הוֹאֵל וכל השנה קרוי שנת לא תנהוג זה שנת נראשית.

יש לשאול: מדוע יעלה על הדעת לעקור את שמירת שבת רק משום שכל השנה "קרוי שבת"?

ויש לומר:

הביטוי "שבת בראשית" מורה על כך ששמירת שבת היא זכר למעשה בראשית, וכמבואר בעשרת הדברות (יתרו כ, יא): "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' וינוח ביום השביעי". ולכן יש סברא לומר שבשנת השמיטה תעקר "שבת בראשית", כי היות ש"כל השנה קרוי שבת", הרי שכל השנה, על ימות החול שבה, מהווה זכר למעשה בראשית, ומה תוכל להוסיף על כך שמירת השבת?

לכן יש צורך ללמדנו ש"שבת בראשית" נוהגת אף בשמיטה. שכן כל השנה אמנם "קרוי שבת" אבל בפועל אין השביתה אלא ממלאכות השדה בלבד, ובמילא הזכר בפועל על ידי השביתה הוא (א) רק בזמן עשיית מלאכות אלו; (ב) רק באדם עובד אדמתו. ואילו שביתה שבת היא מכל מלאכה, ואשר על כן היא נוהגת (א) במשך כל שעות המעט-לעת, (ב) בכל אדם ואדם. זאת ועוד: בשבת ישנן גם מצוות חיוביות.

וראה על דרך זה בתורה תמימה.